

Politička teorija kao filozofija, kao pozitivna nauka, kao kritika

ASIM MUJKIĆ

Sažetak: Autor razvija kritički pregled triju dominantnih perspektiva u političkoj teoriji: bihevioristička i empirijsko-analitička, klasična i savremene normativne teorije, te dijalektičko-kritičke perspektive. Pod utjecajem naučnog pozitivizma i njegove kritike metafizike, posebno u anglosaksonskom govornom području, razvila se *bihevioristička politička teorija*. Njezino osnovno polazište je ideja 'čiste političke nauke' koja, kako autor argumentira, i sama postaje metafizičkom perspektivom svoje vrste. Na temelju kritike biheviorističke političke teorije, osobito pod utjecajem Lea Straussa, razvija se savremena politička teorija koja rehabilitira klasičnu perspektivu. Za Straussa je, uostalom kao i za Aristotela, na koga se poziva, politička spoznaja tijesno povezana s etičkim djelovanjem, diskurs politike uvijek je 'etičko-politički'. Ova teorijska perspektiva je, sugerira autor, pokušaj refleksije samih temelja političke zajednice, pa je na taj način ona i svojevrsna ontologija, što je glavni predmet kritika koje dolaze iz pozitivističkog bloka. Dijalektičko-kritičke političke teorije svoj izvor imaju ponajprije u Hegelovoj filozofiji, a osobito nakon Marxa i Engelsa posao političke teorije razumijeva se u jednom 'aktivističkom' smislu kao proučavanje političkih sistema, institucija i raskrinkavanje odnosa koje učvršćuju vladavinu privilegiranih. S *Kritičkom školom* tridesetih godina 20. stoljeća ovaj političko-teorijski pristup nastoji očuvati *povijesne* perspektive razumijevanja društva i države i njegovih složenih procesa. Druga važna karakteristika ovog pristupa je koncepcija totaliteta koja potječe od Hegela, za kojega je istina uvijek stvar cjeline, a ne istinitosti nekog pojedinačnog dijela ili elementa. Sljedeća važna karakteristika je dijalektičnost, odnosno identifikacija protivrječnosti i njihovog konflikta kao pokretača društvenih i političkih procesa. U zaključnom dijelu autor se referira na ideju 'demokratske političke filozofije' Johna Rawlsa kao moguće sinteze dominantnih perspektiva u političkoj teoriji.

Ključne riječi: politička teorija, pozitivizam, etičko-politički diskurs, dijalektika

Abstract: Author develops a critical review of the three dominant perspectives in Political Theory: Behaviorist, Empirical-Analytical, Classic and Contemporary Normative Theories, and Dialectical-Critical perspectives. Under the influence of scientific positivism and its critique of metaphysics, especially in the Anglophone world, the Behaviorist political theory has been developed. Its origin lies in the idea of 'pure political science' which, as author argues, becomes gradually, a metaphysical perspective of its own kind. Based on criticism of Behaviorist political theory, especially under the influence of Leo Strauss a new, contemporary political theory has been developed by rehabilitation of the classical perspective. For Strauss, as well as for example, for Aristotle, political knowledge is tightly connected to ethical action, and the political discourse is always at the same time the 'ethical-political'. This theoretical perspective is, author suggests, an attempt to reflect upon the very foundations of political community, so in this way it is at the

same time a particular ontology, which is the main point of criticism coming from a positivist block. The dialectical – critical political theories have their source, above all, in Hegel's philosophy, and, especially after Marx and Engels, the task of political theory is understood in a rather 'activist' sense as investigation of political systems, institutions and revealing of relations that establish the rule of the privileged. With Critical School of 1930's this political-theoretical approach attempts to maintain historical perspectives of understanding the society and state and their complex processes. Second important characteristics of this approach is the conception of totality, also coming from Hegel, for who the truth is always a matter of the whole, and not in some particular part. Another important feature is dialectical attitude, in fact, identification of contradictions and their conflict as mover of social and political processes. In the conclusion part, author refers to the idea of a 'democratic political philosophy' developed by John Rawls, as possible synthesis of dominant perspectives in political theory.

Key words: *Political theory, Positivism, Ethical-political discourse, dialectics*

Uvod

U najširem smislu politička teorija je „refleksija političkih fenomena i pokušaj njihovog razumijevanja, kao i pretresanje njihovog značaja“ (Curtis, 2008: 13). Isto tako, ona je „refleksija o pravoj ili najboljoj vrsti političkog poretka“ kao dio šireg etičkog problemskog polja koje je centrirano oko pitanja koji je ispravan, dobar ili najbolji život za čovjeka, kako čovjek treba da živi kao čovjek. Premda je bilo pokušaja tokom njezine povijesti kao discipline, politička teorija nije primarno empirijska nauka. Ona postavlja idejni i vrijednosni okvir za svako istraživanje u području politike. Kao takva, politička teorija bavi se „pojašnjenjem ideja vezanih za političko postupanje i institucije“, a u najširem smislu artikulira „ideal ili najbolji mogući režim unutar određenog historijskog razdoblja“ (Curtis, 2008: 14). Ako slijedimo Hegelovo određenje filozofije kao „njenog vremena obuhvaćenog mišljenjem“, onda je politička teorija naročita filozofija koja reflektira političko djelovanje, opredjeljenje, institucije i vrijednosti određenog historijskog razdoblja.

Najintenzivnija ili najplodnija razdoblja za političku teoriju, historijski gledano, jesu periodi kriza koji posebno oblikuju političku refleksiju. Zbog ove povijesne uvjetovanosti politička teorija bilo kojeg pisca predstavlja svojevrsnu „reakciju na uslove svoje sredine; ona je istovremeno i biografija jednog razdoblja kao što je i svojevrsna autobiografija autora“ (Curtis, 2008: 15). Svako historijsko razdoblje ima svoje specifične probleme: rani modernizam karakterizira isprepletenost političkih i religijskih elemenata, autori 19. stoljeća su pod utjecajem racionalizma, naučnog pozitivizma,

razvijaju progresivističku naraciju, dok su autori 20. stoljeća – suočeni s užasima dva svjetska rata, u prvom redu, ali i dimenzijama ekonomskih kriza – skloniji pesimizmu, fatalizmu, defetizmu.

Politička teorija proizvodi i pojašnjava vodeće političke koncepte nekog razdoblja. Ona sebi u zadatak postavlja „redefiniranje i ponovno analiziranje političke terminologije svakog razdoblja“ (Curtis, 2008: 17). Zato se stalno iznova vraća Aristotelu, Platonu, Hobbesu, Lockeu i iz svoje historijske perspektive iznova razmatra stare koncepte s ciljem otvaranja novih prostora za samorazumijevanje svoje situacije, lakšeg nošenja s novim problemima, pri čemu često nastaju nove konceptualizacije upravo na nasadama starih. „Naprimjer ideja ‘pristanka naroda’ znači jednu stvar za Lockeja, a nešto sasvim drugo za nas danas kada imovinski posjed više nije preduslov za političku participaciju. Ili koncepcija ‘suvereniteta’“ (Curtis, 2008: 17) – za Hobbesa ona znači nešto sasvim drugo nego za nas danas. Pritom politička teorija ništa ne dokazuje, ona ponovnim promišljanjem otvara novi smisao i senzibilizira nas za nove perspektive unutar kojih političke probleme svog vremena možemo sagledati u novom svjetlu. Curtis kaže kako je „veliki politički teoretičar poput nekog umjetnika, osoba koja s naklonošću i razumijevanjem i imaginacijom stječe uvide u potrebe svog doba“ (Curtis, 2008: 18). Kao i svaka prava umjetnost, politička teorija, kao najprije filozofija, izravno se tiče života samog, u njenom slučaju političkog života. Njeno djelo – teorija – nabačaj je „teorijskog obrasca na temelju kojega se odvija političko djelovanje“ (Curtis, 2008: 19), život političke zajednice. Taj teorijski obrazac mora dati odgovore na vječno otvorena pitanja kao što su „priroda društva, zakona, obaveza, prava, dužnosti, odgovornosti (...) suvereniteta, moći, utjecaja, grupa“ (Curtis, 2008: 20), bez nade da će odgovori biti konačni. Naime, svaki historijski period će dati svoje odgovore, dakle svoju teoriju, na ishodišna politička pitanja, pitanja čiji historijski i društveno uvjetovani odgovori jednu političku zajednicu drže na okupu. Upravo je karakteristika našeg povijesnog razdoblja – početak 21. stoljeća – to da odgovori političkih teorija na ideju društvenog ugovora koja je u temelju moderne političke zajednice gube svoju integrativnu snagu, uvjerljivost, odnosno sve teže drže zajednice (koncipirane kao suverene nacionalne države) na okupu. Naše razdoblje jedno je od onih kriznih koje iščekuje novu političku teoriju i njezine uvjerljive odgovore na fundamentalna politička pitanja.

Uzete pojedinačno, sve političke teorije počivaju „na posebnoj hijerarhiji vrijednosti (za liberalizam je to ideja slobode, za komunizam, pak, jednakosti – A. M.), izraženoj izravno ili je ona implicitna. Bez vrijednosnih sudova

mislioca njegov rad postaje ograničen, u najboljem slučaju, ili pak sterilan, u najgorem slučaju“ (Curtis, 2008: 21). Iz te perspektive gledano, politička teorija „ne može izbjeći filozofsku argumentaciju o prirodi čovjeka, slobodnoj volji ili determinizmu, racionalnom i instinktivnom ponašanju, smislu progresa, promjene, kvaliteta ljudskog života“ (Curtis, 2008: 21).

Biheviorističke i empirijsko-analitičke teorije

U određenom historijskom periodu, osobito pod utjecajem naučnog pozitivizma i njegove bespoštedne kritike metafizike, te posebno u anglosaksonskom govornom području, razvila se *bihevioristička politička teorija*. Ove političke teorije u epistemološkom smislu mogli bismo odrediti kao ‘faktualističke’. Suštinski, bihevioristički pristup karakterizira „apstrahiranje od totaliteta ljudskog iskustva“ (Warren, 1984: 4). Od poznog 19. stoljeća društvene nauke pokušavaju se redefinirati u duhu pozitivizma kako bi izbjegle optužbe za metafizički pristup te pokušavaju same proizvesti neku vrstu ‘naučnog metoda’ koji bi nalikovao onom u prirodnim naukama i na taj način proizvesti, kako se to opisivalo, *reliable knowledge* (pouzdana znanje). Jedan od protagonista biheviorističkog preokreta, Eugene Meehan, na tragu A. Comtea, poziva politologe da „napuste ‘stare, teološki orijentirane i tradicionalne sisteme mišljenja zarad modernog, naučnog, empirijskog, logičkog i antimetafizičkog sistema mišljenja“ (Meehan u Warren, 1984: 7). U tu svrhu društvene nauke posežu za prirodnim naukama kao uzorom na temelju sljedećih opredjeljenja:

1. Društveni svijet, u kojem mi živimo, na isti je način iskušan kao strana priroda, koja ima način vlastite zakonitosti, isto kao i priroda kao predmet znanosti o prirodi.
2. Smjer moguće manipulacije ne određuje samo istraživanja prirode, već isto tako i istraživanje društva. (...) Analitički postupak rastavljanja prirode u male mjerljive dijelove prenesen je na politiku, te vodi također i ovdje do operacionalizacije pojmova, koji se pokazuju opravdanima i stoga se ne ispituju više prema smislu i mjestu u povijesti, tako dugo dok se čini da su prikladni za rješenje postojećih političkih problema (Beyme, 1977: 28).

Zadatak političke teorije preformuliran je u potragu „za pouzdanim znanjem o političkom ponašanju i događajima, pod vodstvom empiristički orijentirane teorije spoznaje“ (Warren, 1984: 8). David Easton tako zaključuje da je „zadatak političkog naučnika opisati način na koji ljudi djeluju politički zajedno s determinantama ovog djelovanja“ (Easton u Warren, 1984: 8). Iz biheviorističkog ugla treba dati odgovor na ključna pitanja kao što su zašto ljudi glasaju onako kako glasaju, kako se donosi ovaj ili onaj zakon. Politički teoretičar mora biti u stanju sakupiti objektivne činjenice koje će nas uputiti na ispravne odgovore na postavljena pitanja. Spoznajno-teorijski gledano, ovakva politička teorija je ‘kauzalistička’, ona detektira uzročno-posljedične lance djelovanja i događanja. Politički naučnik ima zadatak da otkrije, kako Easton piše, „nove varijable da bi objasnio iscrpnije zašto političko djelovanje poprima dati oblik“ (Easton u Warren, 1984: 9). Teorija koja na ovom tragu nastaje u biti nije prava teorija, već, kako primjećuje Naschold, „predstavlja analitičku shemu koja daje samo prostor za prave empirijsko-analitičke hipoteze“ (Naschold u Beyme, 1977: 29).

Žrtve ovog pristupa u političkoj teoriji su, u najširem smislu govoreći, vrijednosti. Ne možemo u okvirima ove metodologije determinirati one vrijednosne koncepte koji su se udomaćili u političko-filozofskoj refleksiji kao što su sloboda, jednakost, pravda, demokratija i slični, a čine sastavni dio svakodnevnog političkog vokabulara i razumijevanja ljudi u sferi političkog. Za Meehana ti su pojmovi naprosto neadekvatni za naučno istraživanje, nemogući za operacionalizirati, ukratko, predstavljaju ostatke metafizike u političkoj nauci koje je potrebno što je moguće prije izbrisati. Nauka teži objektivnim istinama, a ovi koncepti kao vrijednosni pripadaju sferi subjektivnosti, pa su kao takvi nepouzdati.

Warren piše kako je cilj ove „čiste političke nauke generiranje nomoloških principa uniformnosti političkog ponašanja unutar razvijenog općeg teorijskog okvira koji osigurava univerzalno značenje ili istinu tim principima“ (Warren, 1984: 9), ili, Eastonovim riječima, politička nauka mora razviti „opći okvir unutar kojega (...) činjenice mogu steći značenje koje nadilazi bilo koje partikularno vrijeme ili mjesto“ (Easton u Warren, 1984: 9). Ova tendencija ka transcendenciji vremena i prostora, težnja k univerzalnom značenju, najčistiji je izraz metafizičke pretenzije same, kao što je i sama tendencija purizma – čiste političke nauke – koji podrazumijeva političku nauku oslobođenu vrijednosnih sudova i perspektiva. To je fundamentalni preduslov ovako koncipirane nauke: „Bez logičke separacije

činjenica od vrijednosti, objektivne stvarnosti od subjektivnih preferencija o stvarnosti, istinska politička nauka bila bi nemoguća“ (Warren, 1984: 10). Ovaj puristički pristup i danas je utjecajan u političkoj nauci i predmet je mnogih debata unutar same struke (najsvežiji primjer debata među hrvatskim politolozima iz 2008. koju je inicirala prof. Mirjana Kasapović u knjizi *Izlazak iz množine*). Isključenje ‘vrijednosne perspektive’ Easton pravda na sljedeći način:

Vrijednosti se, na kraju, mogu reducirati na emotivne reakcije uvjetovane ukupnim životnim iskustvima individuuma (...) Činjenice i vrijednosti su logički heterogeni. Činjenični aspekt stava referira na dio stvarnosti, stoga, može biti testiran referiranjem na činjenice. Na taj način možemo provjeriti njegovu istinitost. Međutim, moralni aspekt stava izražava samo emotivnu reakciju individuuma na stanje stvarnih ili pretpostavljenih činjenica (Easton u Warren, 1984: 10).

Za čistu političku nauku vrijednosti ili moralni aspekti pripadaju subjektivnoj domeni emotivnosti ili želja; činjenice nastanjuju objektivnu domenu i svojom saglasnošću sa stvarnošću ili nekim njenim dijelom potvrđuju svoju istinitost. Iako subjektivne, vrijednosti ipak postoje i u tom smislu Easton dopušta da mogu biti predmetom proučavanja – mogu se opservirati i u tom smislu jesu neka vrsta empirijske činjenice, ali kao takve one su ‘društvene činjenice’, a ne vrijednosti. Ovaj granični status društvene činjenice – jer politički naučnik mora istraživati koja uvjerenja, preferencije, vrijednosti građani imaju, podržavaju, ne prihvaćaju i slično – ukazuje na veliku teškoću u realizaciji nečega kao što je istraživanje ili nauka u potpunosti oslobođena vrijednosne komponente. Robert Dahl, kao pripadnik ovog pravca, svjestan težine tog reza, na kraju prihvaća da postoje dva tabora političkih naučnika: „empirijski teoristi i transempirijski teoretičari, pri čemu su oni prvi koji nastoje da razviju ‘neutralnu’ i ‘objektivnu’ političku analizu“ (Warren, 1984: 11). Test validnosti neutralne i objektivne analize u političkoj nauci i teoriji počiva, prema Eastonu, „na korespondenciji stava i realnosti“ (Easton u Warren, 1984: 11). Međutim, ovaj ‘objektivistički’ pristup i sam je vrijednosan. Klaus von Beyme kaže kako su „objektivitet i sloboda od vrijednosti i same vrijednost! Stoga je paradoksalan zahtjev prema bezuvjetnoj slobodi od vrijednosti“ (Beyme, 1977: 45).

Dakle, ‘istina’ do koje empirijsko-analitičkim istraživanjem stižemo je i sama vrijednost te kao takva potkopava purizam čiste političke nauke. Još veći problem predstavlja ‘realnost’, ono ‘dato’ s kojim stav čiste političke

nauke treba da se podudara. Američki filozof Nelson Goodman u svom tekstu „The Way the World Is“ kaže kako „problem nije ono što je dato, već u tome kako je dato“ (Goodman, 1996: 6). S Antonijom Gramscijem naslućujemo da je odgovor na pitanje ‘kako’ nam je dato uvijek već *ideološki*, odnosno da je proizvod sasvim određene ‘historijske epohe’. Svijet nam se uglavnom daje preko ideologije – u slučaju ‘čiste političke nauke’ riječ je o ideologiji liberalizma (Warren, 2008). Čak i neka naučna slika svijeta počiva na ideološkim premisama koje se izvode iz naročite ontologije – narativa o onome što jest, odnosno o onome čemu se daje da jest, čemu je dozvoljeno da se pojavi kao relevantno da bi postojalo. Kada govorimo o naučnoj perspektivi prema onome što jest, vidokrug relevantnog postojanja određen je principima naučne metodologije zahvaljujući kojoj ‘vidimo’ one elemente stvarnosti vezane uglavnom za čovjekovo svrshodno ovladavanje nekim dijelom stvarnosti. Zato, zaključit će Goodman, „čak i onaj najrealističniji način oslikavanja neće biti puno više od jedne vrste konvencionalizacije. Stoga niti je način na koji svijet jeste dat, niti jedan način viđenja ili oslikavanja ili opisivanja svijeta ne otkriva nam pravi način na koji svijet jeste“ (Goodman, 1996: 9). Viđenje, oslikavanje ili opisivanje uvijek je vođeno *ljudskim svrhama*, a ljudske svrhe određene su, direktno ili indirektno, ideološkim svjetonazorom, duhom vremena, vrijednostima date historijske epohe. Kao takav, spoznajni proces je aktivni proces davanja smisla svijetu, njegova ‘konstrukcija’ isprepletena s vrijednostima. Jedna važna podvrsta empirijskih teorija su *empirijsko-analitičke teorije*. One priznaju da nauke općenito imaju vrijednosno utemeljenje, da ljudski interes zajedno s vrijednosnim prtljagom značajno određuje pravce istraživanja bilo prirode bilo društva, ali smatraju da „sudovi o vrijednosti i činjenicama moraju pojmovno biti odvojeni“ te da su „samo sudovi činjenica priznati kao znanstveni iskazi“ (Beyme, 1977: 43). Što se tiče samih vrijednosti, Hans Albert ističe da „vodeće vrijednosti nisu dokažljive, ali da su ipak pristupačne racionalnoj diskusiji“ (Albert u Beyme, 1977: 53). Svoju sklonost empirijskom polazištu pripadnici ove perspektive – R. K. Merton, Hans Albert, K. R. Popper i drugi – pravdaju izvornim porivom nauke, naime da riješi konkretni problem s kojim se ljudi suočavaju i da kroz brojne pokušaje rješenja takvog problema uvećavaju znanje općenito. Ti konkretni problemi, osobito u sferi društvenosti, podrazumijevaju i vrijednosti, naprimjer opredjeljenja glasača u političkoj nauci, što svakako treba istraživati. Ali, napominje Albert, nauke „ne trebaju da sadrže nikakve vrijednosne sudove u okviru povezanosti svojih iskaza“ (Albert u Beyme, 1977: 43).

Popper se zalaže za *falibilistički* pristup u nauci. Prema ovoj perspektivi, ne postoji mogućnost ‘konačne verifikacije’ nekog naučnog iskaza. On mora, kada do njega nakon istraživanja dođemo, biti stalno otvoren za propitivanje i kritiku. To što možda trenutno odolijeva kritici nipošto ne znači da jednom neće biti opovrgnut u svjetlu novih istraživanja, dokaza i uvida. On će upravo teorijama koje se temelje u historijskoj i normativnoj perspektivi prepoznati pretenziju ‘infalibilizma’, pa one obično završavaju u dogmatizmu. Falibilizam omogućuje daljnja istraživanja, a ono što se trenutno prihvaća za naučnu istinu zavisi ne od nekog dubinskog uvida u pravu strukturu stvarnosti, već prije od konsenzusa trenutno vodećih autoriteta u toj nauci. Međutim, i ovaj pristup slobodnog propitivanja i kritike mogao se ideološki instrumentalizirati tokom hladnog rata u opreci prema marksističkim perspektivama, dok Beyme dovodi u pitanje i princip konsenzusa vodećih naučnih autoriteta: „Stvaranje konsenzusa ipak je relativno elitski strukturirano. Odlučuje se manje prema *major pars* nego prema *senior pars* nekih značajnijih *opinion leaders* u znanostima o tome što je vladajuća nauka“ (Beyme, 1977: 52).

Klasične i savremene normativne teorije

Veliki politički teoretičar Leo Strauss najveći je kritičar ‘čiste političke nauke’. On je, može se reći, predvodnik svojevrzne politološke kontrarevolucije usmjerene k povratku filozofskim temeljima i tradiciji zajedno s Arendt, Oakeshottom, Voegelinom, Wollinom i drugim političkim filozofima. Za njega je, uostalom kao i za Aristotela, na koga se poziva, politička spoznaja tijesno povezana s etičkim djelovanjem, diskurs politike uvijek je ‘etičko-politički’. Kritizirajući tendencije čiste politologije, on smatra da je ona „utemeljena na ‘scijentističkoj psihologiji’ a ne na političkom iskustvu. Novi politički naučnik je tako neutralni posmatrač a ne politički građanin“ (Warren, 1984: 16). Političko u svojoj suštini ne može biti neutralno s obzirom na to da „razumijevanje političkih stvari zahtijeva da ih prosuđujemo u terminima pravde ili nepravde, dobrog ili lošeg“ (Warren, 1984: 17). Kako bismo, pita se Strauss, uopće mogli istraživati ponašanje glasača da prethodno ne postoji nešto kao opće biračko pravo, kao fundamentalna politička sloboda, dakle vrednota koja je dubinski protkana u temelje moderne političke zajednice. Dakle, i ponašanje glasača, ali i vrijednost koja to ponašanje omogućuje predstavljaju ravnopravne komponente nečega kao što je ‘političko znanje’. To na kraju znači,

složimo se sa Straussom, da su nam „političke stvari date u političkom razumijevanju i političkom iskustvu“ (Strauss u Warren, 1984: 18).

U etički neutralnoj političkoj nauci nema mjesta za fundamentalnu kategoriju političke teorije – opće dobro i baš na ovom mjestu otkriva se ideološki ili vrijednosni paradoks ovog bez-vrijednosnog principa. Od svojih početaka, dakle još od ‘antičkog pojma politike’, politička filozofija ili teorija smjerala je „ne samo na održanje života već i na osiguranje ljudskog, dobrog života u slobodi i vrlini¹“ (Beyme, 1977: 32). Delegiranjem svih vrijednosnih sistema u sferu subjektivne preferencije oduzima se mogućnost da neka od njih zauzme povlašteno mjesto u društvu, pogotovo ne u formi vladajuće ideologije. Svjetonazor čiste političke nauke je striktno racionalno uređeno društvo bez ikakvih ideoloških devijacija. Ova potraga za „neideološkim režimom“, piše Warren, „skriva liberalni ideološki stav“ (Warren, 1984: 21), ili, kako je to sročio Strauss:

S obzirom na to da ovo razumijevanje implicira da su pred tribunalom uma sve vrijednosti jednake, racionalno društvo bit će egalitarno ili demokratsko i permisivno ili liberalno: racionalna doktrina o razlici između činjenica i vrijednosti racionalno opravdava preferenciju za liberalnu demokratiju – suprotno onome što se namjeravalo postići uvođenjem te razlike (Strauss u Warren, 1984: 21).

Život u polisu za Straussa se na najdublji način tiče vrijednosti, zbog čega on rehabilitira tradicionalnu političku filozofiju i vraća se Sokratu, Platonu i Aristotelu u prvom redu koji nas uče – što će poslije John Rawls ponoviti – kako je *pravda* prva vrlina političkog sistema, uostalom kao što je istina prva vrlina – dakle vrijednost – naučnog sistema. Naročiti politički režim koji počiva na vrijednostima je ono što daje karakter nekom društvu. Režim ili *politeiu* „karakterizira teleološko društveno življenje. Društvena organizacija i konstitucija moraju postojati u skladu s ciljem društva“ (Warren, 1984: 22), pa tako iznova govorimo o ‘dobrom društvu’ i ‘najboljem režimu’. Danas kada se pozivamo na vladavinu prava, poštovanje

1 Beyme navodi stav Tome Akvinskog koji kaže: „Tako je život prema vrlini konačan cilj ljudske zajednice. Znak za to jest da su samo oni članovi u zajednici povezanog društva koji jedan drugome pružaju pomoć za dobar život zajednice. Jer ako bi se ljudi htjeli povezati samo radi čistog života, tada bi bili i životinje i ljudi dio državne zajednice“ (Akvinski u Beyme, 1977: 33). Historijski gledano, redukcija na ‘čisti život’ dešava se u vrijeme surovih građanskih ratova, recimo kod Thomasa Hobbesa, što se jasno vidi u njegovoj teoriji ‘društvenog ugovora’. U takvim okolnostima opće pometnje, anarhije, opasnosti uistinu, kako kaže Beyme, bilo je glavno „osigurati goli život (...) počelo je razdvajanje etike i politike“ (Beyme, 1977: 33).

fundamentalnih ljudskih prava i sloboda ustvari govorimo u vrijednosnim a ne u empirijskim terminima o poželjnom, to jest dobrom ili, ako se hoće, najboljem društvu. S obzirom na to da se zalaže za povratak tradicionalnim tekstovima i njihovo razumijevanje i kontekstualizaciju s današnjim prilikama, Straussova pozicija bi se mogla odrediti kao hermeneutička. Na taj način otvoren je prostor u drugoj polovini dvadesetog stoljeća za autore kao što su, kako piše Barry, Rawls, Nozick, Dworkin, Walzer i Raz, koji su „udahnuili novi život u ovu disciplinu“ (Barry, 1995: 5). U tom svjetlu trebalo bi s Normanom Barryjem zaključiti da je „politička teorija jedan eklektički predmet koji se poziva na različite discipline. Ne postoji niti jedan korpus znanja niti metoda analize koja bi se mogla smatrati da pripada isključivo političkoj teoriji“ (Barry, 1995: 6).

Beyme piše da sve normativne teorije karakterizira *povratak klasicima* kao reakcija na, s jedne strane, kako to kaže Strauss, „uskoću pravника, brutalitet tehničara, neodređenosti vizionara i niskosti oportunističkih“ (Strauss u Beyme, 1977: 35), ali s druge strane i na *vrijednosni relativizam* po kojem ‘sve može proći’ (*anything goes*), nema nikakvih autoriteta ni pouzdanih vrijednosnih orijentira da bi se rehabilitirala demokratija nasuprot totalitarnim režimima. Tako će A. Schwan insistirati na nužnosti „uvijek ponovnog vraćanja utvrđenim normama, koje izlaze iz religioznog i filozofskog načina samorazumijevanja, na koje se kao na posljednje mjerilo orijentiralo političko mišljenje i djelovanje“ (Schwan u Beyme, 1977: 35). U tom smislu, politička teorija je pokušaj refleksije samih temelja političke zajednice, pa je na taj način ona i svojevrsna ontologija, što je glavni predmet kritika koje dolaze iz pozitivističkog bloka.

Dijalektičko-kritičke teorije

Ove teorije svoj izvor imaju ponajprije u Hegelovoj filozofiji, osobito u nekoliko sljedećih tačaka: „1. historičnost uslova spoznaje; 2. jedinstvo teorije i prakse na nivou moralno-spoznajnog subjekta; 3. ontološki totalitet shvaćen u pojmovima interno posredovanih odnosa; 4. historijski nestatični odnos spoznavatelja i spoznatog; i 5. univerzalni subjekt koji svojim ‘djelovanjem’ ‘stvara’ historiju“ (Warren, 1984: 179). Na tom tragu Karl Marx i Friedrich Engels razvijaju svoju teoriju države i društva. Država je drugo ime za režim koji prikriva protivvrječnosti društva koje izražava ‘politika’. Izvor protivvrječnosti je koncepcija ‘vlasništva’ oko koje

se konstituiraju društvene grupe – klase: privilegirana klasa, *buržoazija*, koja drži u posjedu sredstva za proizvodnju i većinu društvenog bogatstva, i deprivilegirana klasa, *proletarijat*, koja na raspolaganju ima samo svoju radnu snagu (fizičku ili intelektualnu) koju na tržištu rada prodaje poslodavcu. U *Komunističkom manifestu* Marx i Engels zaključuju da je „bitan uvjet egzistencije i vladavine građanske klase nagomilavanje bogatstva u privatnim rukama, stvaranje i povećanje kapitala“ (Marx i Engels u Beyme, 1977: 56). Država je onda moć koja se postavila iznad društva, upravljajući, najčešće, sredstvima prisile i ucjene, fundamentalnim društvenim konfliktom – klasne borbe. U tom smislu, posao političke nauke je proučavanje političkih sistema, institucija i raskrinkavanje odnosa koji učvršćuju vladavinu privilegiranih.

Privilegirana klasa uvijek nastoji da trenutni režim svoje države učini ahistorijskom, postvarenom strukturom koja na određeni način odgovara samoj ljudskoj prirodi. Ona to čini ne samo putem sredstava prisile (vojska, policija, sudstvo) nego i putem ideoloških aparata (obrazovanje, crkva, partije, udruženja, mediji) kojim svoje partikularne interese, a oni se uvijek tiču zadržavanja dominantne pozicije u društvu, prikazuje kao opće interese cjelokupnog društva. Za Marxa i Engelsa trenutni režimi – i zato je izuzetno važno historijsko proučavanje režima – počivaju na kompleksu odnosa, pa tako stvarnost treba razumjeti na dijalektički način. Šta to znači:

Stvarnost se ne shvaća ni kao skup atomskih jedinica ni kao neka nerazlučiva cjelina. Ona se prije razumije kao konkretni totalitet otvorenog kraja i stalno promjenljivih odnosa. Nadalje, sva realnost je u biti društvena stvarnost (ili stvarnost društvenih odnosa) jer naše iskustvo i koncepcija stvarnosti nikada ne može biti odvojena od našeg postojanja kao radikalno društvenih bića. Naša percepcija i spoznaja, naša djelovanja u stvarnosti uvijek su utemeljena u našoj društvenosti. (...) Kao takva, svaki njezin faktor (bilo da je riječ o državi, radu, vrijednosti, religiji, klasi, čovjeku ili sličnom) nije samo povezan sa svim drugim faktorima (u različitim nivoima eksplicitnosti), već također sadrži u svojoj prirodi i cijeli skup odnosa (Warren, 1984: 65).

Ideje koje dominiraju u jednom društvu također su stvar odnosa – u njima se mogu prikrivati odnosi dominacije i ugnjetavanja. Stoga za ovu vrstu teorije istraživačka pažnja mora biti usmjerena na odnose i procese unutar

kojih se stvara naročita arhitektonika društva koja počiva na mehanizmima uključivanja i isključivanja, privilegiranosti i deprivilegiranosti. Ali ta teorija ne smije ostati na nivou kontemplativnog uvida, već je i sama poziv na djelovanje (revolucionarno) koje je najbolje izrazio Lenjin: „Dajte najrazličitijim nastojanjima najrazličitijih grupa i krugova više prostora za djelovanje“ (Lenjin u Beyme, 1977: 57). Na taj način raskrivaju se ideološki prikriveni odnosi potčinjenosti, društvo se pluralizira političkim akterima koji s pravom istupaju na scenu zahtijevajući učešće u oblikovanju svoje zajednice. Nažalost, socijalistički eksperiment je rezultirao u „birokratskoj kadrovskoj vladavini“ (Beyme, 1977: 65) i diktaturi. I kapitalistički i socijalistički poreci završili su u „totalizaciji tehničkog i birokratskog racionaliteta“ (Beyme, 1977: 64).

Protiv te sveopće instrumentalizacije digla se *kritička teorija* (Adorno, Horkheimer, Marcuse, Habermas) koja je očuvala izvorni kritičko-dijalektički pristup u teoriji. To se ogleda najprije u očuvanju *povijesne* perspektive razumijevanja društva i države i njegovih složenih procesa iz koje se pristupa kritici kroz „dokazivanje zavisnosti ideja i interpretacija od stanja interesa“ (Beyme, 1977: 66). Povijesna perspektiva je posebno važna jer samo ona može obuhvatiti – misaono, idejno – proces koji je uvijek preoblikovanje, a nikada ‘mrtva priroda’. S tim u vezi Karl Mannheim upozorava da će samo onaj „ko je kadar da iza neke historijske situacije, iza nekog historijskog događaja, uoči strukturalnu situaciju koja ih tek omogućava, moći da sagleda smisao prateći razvoj događaja. To, međutim, neće moći onaj ko uvijek ostaje vezan samo za historijski tok, a ni onaj ko se apstraktno u tolikoj mjeri zalijeće u općenitost da otuda više ne može naći povratak u praksu“ (Manheim, 1978: 173).

Druga važna karakteristika ovog pristupa je koncepcija totaliteta koja potječe od Hegela, za kojega je istina uvijek stvar cjeline, a ne istinitosti nekog pojedinačnog dijela ili elementa. Samo u totalitetu, unutar jedne cjeline, dijelovi stječu svoj puni smisao. Totalitet, sa svoje strane, nije sistem kao kod funkcionalista, niti je uopće neka posebna empirijska kategorija, nego je, kako kaže Adorno, prije ‘kritička kategorija’ unutar koje zasebni elementi kao naročite konstelacije odnosa – odnosa potčinjavanja, ugnjetavanja – postaju razumljivi, ‘pregledni’. Ona je jedan narativni, obuhvatni predložak unutar kojeg se zasebni elementi uklapaju otkrivajući svoj puni smisao, poput slova u riječi. Proučavati slova zasebno, bez pokušaja sagledavanja koju bi riječ mogla sačinjavati, a potom i sagledavanja konteksta njezine upotrebe, uzaludno je. Zato Mannheim zaključuje sljedeće:

Svi politički aspekti su samo djelimični aspekti (...) Ali upravo stoga što se svi ovi vidovi posmatranja javljaju usred jednog istog toka historijskih i društvenih procesa, pošto se dakle njihova partikularnost konstruira u elementu cjeline u nastajanju, upravo zato je data mogućnost za njihovo suprotstavljanje, a njihova sinteza predstavlja zadatak koji se uvijek iznova postavlja i koji uvijek iznova treba rješavati (Manheim, 1978: 148).

Narednu karakteristiku kritička teorija dijeli s većinom normativnih teorija, a to je njezino odbijanja „postupka u društvenim znanostima prema uzoru prirodnih znanosti. (...) Društvene strukture pretežno se shvaćaju kao strukture svijesti (kao klase, narod, obitelj) i sociološka refleksija ima prema toj postavci zadaću da ih raz-stvari“ (Beyme, 1977: 67). Postvarenje društvenih struktura i odnosa odlika je režima dominacije i hegemonije po kojima se određene društvene grupe i odnosi razumijevaju kao ‘prirodni zakoni’, kao stvari-po-sebi s vlastitim subjektivitetom izvan svakog ljudskog domašaja koji kod običnih ljudi stvara sliku da je svijet u kojem žive ustvari djelo tuđih a ne njihovih ruku, da je to tako i da ne može biti drukčije. Kritička teorija takve strukture i odnose ‘raz-stvaruje’, predstavlja ih kao povijesne konstelacije odnosa partikularnih individua i grupa, i na taj način mijenjaju i našu svijest o njima. Koncepti i kategorije kojima razumijevamo političke i društvene procese koji se odvijaju u historijskom toku i sami su historijski, pa onda njihova prikladna metodološka upotreba mora počivati na uvidu „da su oni u osnovi drugačiji na različitim stupnjevima društveno-historijskog procesa i da je njihova funkcija u društvu suštinski određena ulogom drugih društvenih slojeva, kao i naročitim društvenim i ekonomskim mehanizmima koji proizvode i perpetuiraju njihov sadržaj“ (Horkheimer, 1941: 122). Međutim, pored toga što su historijski, Horkheimer naglašava da su kategorije i koncepti kritički u smislu da stalno razmatraju odnos „društvenih institucija i djelovanja prema vrijednostima koje su ove same postavile kao svoje standarde i ideale. Ambivalentni odnos između prevladajućih vrijednosti i društvenog konteksta tjera kategorije društvene teorije da postanu kritičke i da reflektiraju postojeći jaz između društvene stvarnosti i vrijednosti koje ona postavlja“ (Horkheimer, 1941: 122). U tom rascjepu leži pokretačka snaga dijalektičkog, kritičkog pristupa.

Sljedeća važna karakteristika je dijalektičnost, odnosno identifikacija protivrječnosti i njihovog konflikta kao pokretača društvenih i političkih procesa. Povijesni razvoj nije ništa drugo nego proces društvenih promjena koje nastaju kroz borbu protivrječnosti. Društvo nije statično, nego je dinamično, a dinamizam se identificira kroz sučeljavanje suprotnosti i protivrječnosti. Razlika kritičke teorije od klasične marksističke teorije je u tome što kritička teorija ne očekuje konačno izmirenje svih suprotnosti na kraju historije, da ćemo dospjeti u neko beskonfliktno razdoblje opće harmonije, što su klasici marksizma vidjeli u komunizmu. Adorno zato govori o 'negativnoj dijalektici' koja ne predviđa krajnju sintezu i smirenje, koja sebe ne shvaća „afirmativno i ne može se koristiti za opravdanje navedenog društvenog stanja dokinutih protivrječnosti“ (Beyme, 1977: 69). Manheim definira dijalektičko mišljenje kao „racionalističko mišljenje koje uvire u iracionalizam i koje se stalno trudi da odgovori na dva pitanja: 1. Gdje se sada nalazimo? 2. Šta je smisao ovog trenutka koji iracionalno proživljujemo? Pritom se nikada ne postupa na osnovu golog impulsa, nego samo na osnovu istorije posmatrane sociološki“ (Manheim, 1978: 130). U tome se krije važno obilježje dijalektičke ili kritičke metode po kojem se naglašava *indukcija*, ili, kako to Max Horkheimer objašnjava, „indukcija u društvenoj teoriji traga za univerzalnim u partikularnom, ne iznad ili iza partikularnog, te namjesto da se kreće od jednog do drugog partikularnog k uzvisinama apstrakcije ona ponire dublje i dublje u partikularno otkrivajući u njemu univerzalni zakon“ (Horkheimer, 1941: 123).

Umjesto zaključka: Demokratska teorijska perspektiva

Na temelju uvida Johna Rawlsa o zadaći 'političke teorije', odnosno filozofije, ovdje bih, samo u naznakama, naravno, predložio uvođenje jedne drugačije 'podjele', odnosno perspektive, ili horizonta, koji bi mogao da zasijeca sve tri teorijske perspektive transformirajući njihovu pojmovnu aparaturu k jednom pragmatističkom cilju djelatnog 'izlaženja nakraj' s poteškoćama s kojima se suočava 'polis' u cjelini. Taj horizont bih skicirao prema Rawlsovoj distinkciji između 'platonističke' i 'demokratske' političke filozofije. Obilježje 'platonizma' Rawls identificira kao tendenciju da „politička filozofija spoznaje istinu o pravdi i općem dobru. Potom ona traga za političkim subjektom koji bi tu istinu realizirao u institucijama“ (Rawls, 2007: 3). Tokom moderne političke historije takvi politički subjekti bili su narod, nacija ili klasa, koji su, najčešće revolucionarnim

putem, ustanovljavali svoje poretke 'pravde i općeg dobra', poretke 'istine', da bi zatim sredstvima fizičke, a osobito 'metafizičke' prisile u vidu razgranate ideološke naracije osiguravali svoju vladavinu na temelju politike uključenja, odnosno isključenja. Takvi poreci redovno su postajali poreci nepravde, partikularnog dobra – dobra samo jedne, hegemonijske grupacije – čime su skončavali kao poreci laži, kao što je to bio sovjetski socijalizam u drugoj polovini dvadesetog ili neoliberalizam u prvoj polovini ovog našeg stoljeća.

Nasuprot 'platonističkoj', Rawls pokušava razviti jednu 'demokratsku' perspektivu koja „političku filozofiju razumijeva dijelom opće pozadinske kulture jednog demokratskog društva koja bi mogla da doprinese široj kulturi civilnog društva (...) osiguravajući izvor suštinskih političkih principa i ideala. Njezina uloga bi se sastojala u jačanju korijena demokratske misli i djelovanja“ (Rawls, 2007: 4,6,7). Platonističke pretenzije odveć je lako prepoznati u pozitivističkoj političkoj teoriji i na njih je u tekstu ukazivano kroz kritiku ideje 'čiste političke nauke' ili, ako govorimo o socijalizmu, ideje 'naučnog socijalizma'. I jedna i druga 'čista nauka' funkcionira kao krajnji verifikator naročitog hegemonijskog režima. Također, možemo ih identificirati i u klasičnim i savremenim političko-teorijskim obrascima ako se temelje na 'esencijalizmu vrijednosti'. Platonizam se, osobito u raznim režimskim ideološkim marksističkim devijacijama tokom dvadesetog stoljeća, nalazi i u dijalektičko-kritičkim pristupima pretendirajući, poput pozitivističkih struja, na 'naučno-socijalistički', privilegirani pogled na svijet kao 'konačnu istinu' o tome kako uistinu 'polis' funkcionira.

Kako bi onda izgledala jedna demokratska političko-teorijska, filozofska perspektiva bez pretenzija na privilegirani položaj, odnosno razumljena 'tek' kao dio javne političke kulture demokratskog društva? Rawls identificira četiri ključne uloge takve političke filozofije:

1. Praktična uloga koja bi, nasuprot različitim pojavama, nastojala otkriti ili razumjeti neku vrstu osnova za jedan filozofski i moralni sporazum ili barem umanjiti razlike kako bi se društvena saradnja na osnovu međusobnog poštovanja građana mogla održati;
2. Orijentacija; Politička filozofija može doprinijeti tome kako ljudi razumijevaju svoje političke i društvene institucije kao cjelinu, kako razumijevaju sebe kao građani i kako razumijevaju vlastite ciljeve i svrhe u širem kontekstu društva koje ima svoju historiju – nacija – nasuprot tim svojim individualnim ciljevima i svrhama, ili ciljevima i svrhama koje imaju kao članovi porodica i udruženja;

3. Pomirenje; Politička filozofija bi mogla pokušati ohladiti frustracije i bijes usmjeren protiv društva i njegove historije ukazujući na načine na koje su njegove institucije, ako se prikladno razumiju iz filozofskog ugla, racionalne i razvijane kroz vrijeme. Kada politička filozofija djeluje u skladu s ovom ulogom, uvijek mora da pazi da ne postane puka odbrana nepravednog i bezvrijednog *statusa quo*;
4. Ispitivanje granica izvedivih političkih mogućnosti; Kao realistično-utopijska, politička filozofija počiva na uvjerenju da društveni svijet dopušta barem minimalno pristojan politički poredak, pa je razumno pravičan, premda ne i savršen demokratski režim moguć (Rawls, 2007: 10,11).

Dakle, u tački jedan, Rawls zadržava znanstvenu dimenziju filozofije, odnosno teorije kao 'potrage za osnovama', ali nipošto s onu stranu žive društvene zajednice, kakav je slučaj s platonističkim pretenzijama, već unutar nje same, njezinih procesa, unutar žive 'suprotnosti različitih društvenih pojava'. U tački dva čuva se perspektiva cjeline u njezinom međuodnosu s partikularnim, a u trećoj tački insistira se na historijskoj dimenziji društvenih procesa, uz upozorenje na opasnost od 'zamrzavanja' ili 'okoštavanja' institucionalnog aranžmana, njegovog prerastanja u 'bezvrijedni *status quo*'. U posljednjoj tački Rawls predviđa horizont nade koji je nužan pokretač društvenih i političkih procesa, naglašavajući 'realistično-utopijski' karakter političke filozofije. Ovo je jako važna tačka koja uslijed jednog postmodernističkog govora o 'kraju velikih naracija' političko uopće pretvara u ono što Manheim naziva vještinom upravljanja, no istovremeno, naglaskom na 'realističkom', Rawls ukazuje na opasnost pada u platonističko utemeljenje u 'istini' koja veliku naraciju sa svojim projektom 'pravičnog' društva lako može pretvoriti u ideološku floskulu, a nadu u opće beznađe.

Sumirajući Rawlsovu poziciju, mogli bismo zaključiti da ova demokratska, pragmatička perspektiva političke teorije i filozofije, namjesto potrage za 'istinama' u sferi društvenog i političkog, nastoji oko stvaranja ambijenta *slobode* unutar kojega bi tek svaka rasprava o istini mogla imati smisla, upravo u duhu sugestije Richarda Rortyja: „pobrinimo se za slobodu i istina će se pobrinuti za sebe“, odnosno, nastavlja Rorty, „istinit stav je samo onaj oko kojega se jedna slobodna zajednica može složiti. Ako se pobrinemo za političku slobodu, onda će nam istina doći kao bonus“ (Rorty, 2006: 58). Ako je pak 'istina' prethodeća slobodi, onda su stavovi u kojima jedna politička zajednica izriče svoje samorazumijevanje ideološki.

Literatura

- Curtis, Michael. (2008). "Introduction" u *The Great Political Theories*, Curtis, Michael ed., New York, London: Harperperennial.
- Goodman, Nelson. "The Way the World Is" u *Starmaking. Realism, Anti-Realism, and Irrealism*, P. J. McCormick ed. The MIT Press, 1996, 3-10.
- Horkheimer, Max. "Notes on Institute Activities", *Studies in Philosophy and Social Sciences*, New York: The Institute of Social research, 1, Vol. IX, 1941; 121-124.
- Manheim, Karl. (1978). *Ideologija i utopija*, Beograd: Nolit.
- Rawls, John. (2007). *Lectures on the History of Political Philosophy*, Freeman, Samuel ed., Cambridge Mass., and London, England: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Rorty, Richard. (2006). *Take care of freedom and truth will take care of i itself. Interviews*, Mendieta, Eduardo ed., Stanford, California: Stanford University Press.
- Von Beyme, Klaus. (1977). *Suvremene političke teorije*, Zagreb: Stvarnost.
- Warren, Scott. (1984). *The Emergence of Dialectical Theory*, Chicago and London: The University of Chicago Press.